

NAIMISEN LOISKETTA JA IDEOLOGISIA NÄKYMÄÄ

Se siitä. Suomen kielen seksisanakirja. Toim. Raimo Jussila & Maija Länsimäki. WSOY, Porvoo 1994. XII + 702 s. ISBN 951-0-18876-X.

Seksuaalisuutta on perinteisesti pidetty tabuaiheena, josta puhuminen ei kuulu ainakaan julkiseen kielenkäyttöön. Ajat ovat muuttuneet ja muuttumassa: nyt kelpaa *naiminen* jo poliitikkojenkin puhuttavaksi.¹ Seksuaalisuuden noususta sopivan kielenkäytön piiriin kertoo Nykysuomen sanakirjan ja Perussanakirjan vertailu: Perussanakirja tuntee huomattavasti suuremman joukon *seksi*-alkuisia sanoja kuin edeltäjänsä (ks. Koukkunen 1995: 461). Aikojen muuttumisesta ja ilmapiiriin vapautumisesta kertonee myös suomalaisen seksisanakirjan julkaiseminen. Kirjan ovat toimittaneet Raimo Jussila ja Maija Länsimäki. Kirjan esisanoissa tekijät kiittelevät myös Riitta Korhosta ja Ritva Paanasta, jotka olivat työn alkuvaiheissa »täysin rinnoin» mukana sanakirjan suunnittelussa ja aineiston keruussa.

Tekijät ovat rajanneet sanakirjan keskeisiksi alueiksi rakastumisen, rakastamisen, rakastelemisen, rakasteluelimet ja rakastetun nimitykset. Lisäksi sanastoa on seuraavista asioista: seksuaalisuuteen liittyvät tavat ja uskomukset, seksuaalisesti sävyttyneet miehen ja naisen nimitykset, kuukautiset, raskaaksi tuleminen, seksuaaliset ikäkaudet, ehkäisyvälineet, sukupuolitaudit ja seksuaaliset erikoisuudet. Seksuaalisuus on siis käsitetty laajasti, ja kirja antaa kiinnostavan ja rikkaan kuvan yhdestä tai useammasta kielen alueesta — se mitä sek-

suaalisuuden piiriin rajataan, on tietenkin ideologista. Jussilan ja Länsimäen suurelta alueelta metsästävä tekniikka tuntuu osuvalta.

LAAJUUS JA AINEISTOT

Sanakirja on kiitettävän laaja. Hakusanoja on kaikkiaan 10 900. Erityisen hyödylliseltä tuntuu kirjan loppuun laadittu hakemisto, jossa on yhteensä 11 000 viitettä. Hakemisto listaa aihepiireittäin samaan semanttiseen kenttään kuuluvia sanoja ja sanontoja ja antaa hyvän kuvan siitä, minkä verran eri aihepiirit ovat synnyttäneet sanastoa ja millaista tuo sanasto on. Eniten hakemistossa on sukupuolielimiä tarkoittavia sanoja, lähes 2 000 nimitystä. Miehen ja pojan sukupuolielimille on löytynyt 970 nimitystä (lisäksi vielä 170 kivesten nimitystä), naisen tai tytön elimen nimityksiä on 820. Lisäksi on löytynyt 120 sukupuolielinten yleisnimitystä: tällaisia ovat esimerkiksi *alapää*, *genitaali* ja *värkki*. Merkitykselle 'huora, prostituoitu' löytyy yli 400 nimitystä, joista ylivoimaisesti suurin osa on naista kuvaavia. Sanakirjan hakemisto siis avaa kiintoisia näkymiä kieleen, kulttuuriin ja yhteiskuntaan: tutkimukselliseksi kysymyksiksi voi tämän jälkeen nostaa esimerkiksi sen, miten kielessä on kuvitettu tiettyä kategoriaa — millaisia yhdenmukaisuuksia löytyy vaikkapa merkityksen 'homo' eri nimityk-

¹ Tämän kirjoittaminen sattuu aikaan, jolloin eduskunnan puhemiehen Riitta Uosukaisen kirja *Liehuva* liekinvarsi on herättänyt suurta huomiota »eroottisilla paljastuksillaan». Iltaapäivälehtien suosikkilainaus on ollut »voi sitä naimisen loisketta».

sistä — tai sen, miten naispuolisen ja miespuolisen prostituoidun nimitykset eroavat.

Aineistoa sanakirjaan on kerätty monelta taholta ja eri ajoilta. Mukana on materiaalia Agricolan kielestä tuoreeseen kaunokirjallisuuteen, Elias Lönnrotin kansanrunousmuistiinpanoista pornolehtiin. Jopa vessakirjoituksia on metsästetty sanakirjan aineistoksi. Puutteeksi tekijät mainitsevat nykysuomen puhekielisen materiaalin poisolon, mikä on tietysti ymmärrettävää. Puhuttuja lähteitä on ylipäättään vähän, mikä voi johtua siitä, että seksuaalisuus on kuitenkin edelleen intiimi puheenaihe, eikä tutkijoilla ole pääsyä niihin tilanteisiin, joissa ihmiset keskenään seksistä puhuvat. Kirjoitetut genret mahdollistavat kirjoittajan anonymiyden ja tätä kautta myös todennäköisesti karskimman kielen käytön; pornolehdissä ei julkaista omalla nimellä.

Sanakirjan hellyttävintä antia on sen vanha, suomen murteiden sana-arkistosta ja Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran kansanrunousarkistosta poimittu aines, jota ei ole aiemmin suurelta levitelty. Seksuaalisuuteen liittyvät asiathan ovat olleet sensuroinnin kohteena myös esimerkiksi kansanrunouden julkaisemisessa. Vanha aineisto tuntuu usein viehättävältä verrattuna uudempaan pornolehtiaineistoon: tämä voi johtua juuri tuosta vanhuudesta — vanhemman aineiston kohdalla on usein vaikeampi tunnistaa sitä arvottavuutta ja läpätunkevan miehistä ideologiaa, joka uudemmassa aineistossa on kovin kohosteisesti esillä.

VÄRIKÄSTÄ JA TAVALLISTA

Seksuaalisuuden status hankalana puheenaiheena on kiinnostavaa sen kannalta, miten seksuaalisanoista rakentuu ja muuttuu. Toisaalta aiheen ympärillä syntyy uutta ja värikästä sanastoa koko ajan, toisaalta kielen tavallisimmat ilmaukset ovat saaneet myös seksuaalisia implikaatioita. Niinpä

esimerkiksi sellaiset taajakäyttöiset verbit kuin *antaa*, *panna* ja *saada* ovat siirtyneet seksuaaliväritteiseen käyttöön, erityisesti argumentittomina (*Saitko?*, *Antoiko se?* jne.). Tämä taas vaikuttaa verbien muihin käyttöihin: *panna*-verbi tuntuu monissa yhteyksissä korvautuvan *laittaa*-verbillä, jotta ei syntyisi seksuaalisten implikaatioiden mahdollisuutta; esimerkiksi monet opettajat ovat kertoneet välttävänsä *panna*-verbiä, koska koulussa se herättää usein tirsakuntaa. Samoin pronominit *se* ja *sellainen* näyttävät olevan — ilman selvää korrelaatiota esiintyessään — hyvin käyttökelpoisia seksuaalisuudesta puhuttaessa: *se* voi viitata melkein mihin tahansa seksuaaliseen (*Pojalla oli sen pituinen se; Pojat tahtoo tytöiltä vain sitä* jne.). Kiinnostavaa on, että *sellainen* yhdistyneenä eri sukupuoliin herättää erilaiset merkitykset: *sellainen nainen* viittaa ensisijaisesti prostituoituun, kun *sellainen mies/poika* taas viittaa homoseksuaalisuuteen.

Toisaalta seksuaalisuus siis on kielessä vahvan kuvallisuuden ja värikyyden aluetta. Esimerkiksi sukupuolielinten nimitykset ovat oivaa maastoa humoristisuudelle ja äänteelliselle maalailulle. Suurta sukupuolista iloa on kiteytynyt esimerkiksi sellaisiin miehen sukupuolielimen nimityksiin kuin *herkkujerkku*, *ilokalikka* tai *kulleroinen*. Tyypillisiä ovat toisiaan lähellä olevat äänteelliset variantit. Naisen sukupuolielimiä kuvaavat muun muassa *hässäkkä*, *hömerö*, *höperö*, *höpötin*, *hörhötin*, *hössykkä*, *hösytin* ja *hötöntöttö*. Tällaisten varianttien ikä saattaa tietysti olla suhteellisen lyhyt; affektiivista sanastoa syntyy ja häviää tiuhaan tahtiin. Niinpä seksisanakirjakin on jo syntyessään historiallinen katsaus, osin uusimilta kerroksiltaan historiaa jo nyt. Uusia sanoja ja sanontoja syntyy vikkellään niin makuukammarissa kuin julkisessa kielenkäytössäkin. Seksisanakirjasta on toisin sanoen helppo löytää puutteita: itse yritin

etsiä esimerkiksi sanoja *kerttu*, *lepakko*, *hetsku*, *tranu* ja *genderblender* (tai *genderblendaaja*) niitä löytämättä. Sanakirja kuitenkin pitää sisällään keruukehotuksen, jolla halutaan saada kokoon uutta sanastoa.

MERKITYSTEN KUVAAMINEN

Siirryn nyt tarkastelemaan, miten merkitykset on sanakirjassa kuvattu. Lähestyn asiaa merkitysten kuvausten »oikeellisuuden» kautta, vaikka tämä tietysti hankalaa onkin (ks. esim. Vilppula 1987): merkitykset eivät ole tarkkarajaisia, eikä niitä ole helppo vangita muutaman rivin mittaiseksi määritelmäksi. Mietin kuitenkin tällaisten määritelmien laatimisen ideologista puolta: sitä, mistä määritelmät on haettu ja minkälaisia ideologisia painotuksia ne tuovat esiin.

Keskimäärin sanakirjan määritelmät tuntuvat siinä mielessä »oikeilta», että ne eivät herättäneet suurta vastarintaa. Joidenkin sanojen kohdalla määritelmät tuntuvat kuitenkin vajavaisilta tai suorastaan vääriltä, mikä usein näyttää johtuvan siitä, että kyseiset sanat ovat jonkin alakulttuurin sanoja, joiden merkitys ei ole tekijöille tuttu, eikä niiden merkitys ole aineistostakaan täysin selvinnyt. Esitän kaksi esimerkkiä: sanat *bändäri* ja *homoklubi*.

Sanakirjan mukaan *bändäri*n merkitys on 'seksuaalinen ahdistelija', mutta tämä ei ole ainakaan koko totuus. Sana on lähtöisin sanasta *bändi* ja tarkoittaa jonkin yhtyeen uskollista ihailijaa, joka seuraa yhtyettä konsertista toiseen. Seksuaalinen hyväksikäyttö (tai seksuaalisuus ilman hyväksikäyttöä) saattaa liittyä asiaan, mutta eri asia taas on, kuka käyttää hyväksi ja ketä. *Homoklubin* merkitys taas sanakirjan mukaan on 'homoseksuaalien kerho', jolloin *klubin* merkitys on käännetty suoraan kerhoksi. Itse asiassa klubit ovat varsinkin suurkaupunkien kielenkäytössä diskoja, yökerhoja, eikä kyse siis ole keskusteluker-

hosta tai harrastuspiiristä. Molempien kuvausten ongelmana on, että toimittajat ovat napanneet merkityksen tietystä kontekstista ja eivät ole sitten saaneet kiinni sanan muita merkityksiä. Usein tämä on johtanut siihen, että tekijät ovat valinneet kirjaan myös hyvin hetkellisen tuntuisia kollokaatioita, joilla ehkä ei edes ole laajempaa käyttöä.

Ajoittain kirjassa nousee vähintäänkin kiinnostavaksi, mistä merkityksen kuvaukset ovat peräisin. Tämän suhteen toimittajat ovat harvasanaisia. Osa määritelmistä on muista sanakirjoista, mutta näitä tekijät eivät kuitenkaan eritele merkitysten kuvaamisen yhteydessä. Ei siis aina ole selvää, onko jokin määritelmä toimittajien itsensä sepittämä vai muualta lainattu. Ongelmalliseksi tämä muodostuu joidenkin voimakkaasti latautuneiden sanojen kohdalla.

Esipuheessa tekijät itse kantavat huolta sanakirjan seksistisyydestä: kirjan esimerkit ovat pullollaan naisen alistamista ja halventamista (ks. myös Länsimäki 1995). Tätä tekijät ovat halunneet kuvata objektiivisesti, kuitenkin tiedostaen seksistisyyden. Tällainen sanakirja on tietysti toivottoman miehinen: suurin osa lähteistä on miehisiiä, vaikka lähteiksi on valittu myös esimerkiksi naisten kirjoittamaa kirjallisuutta (esim. Lixsomin ja Kaurasentekstejä). Naistenkin tekstien takaa tuntuu kuuluvan kuitenkin miehisen seksuaalisuuden ääni, niin että yleiskuva on testosteronin läpäisemä. Seksistä puhuminen (tai kirjoittaminen) siis edelleen mieltyy enemmän miesten kuin naisten genreksi, ja tältä kannalta sanakirja on tietysti kiinnostava laajemman yhteiskunnallisen diskurssin esiintuojana. Samalla se tarjoaa näkymän siihen, miten miehet naisista ja seksistä puhuvat — toivottavasti kirjasta muotoutuu myös monien käytänteiden hautausmaa. Paljon kiinnostavaa tutkittavaa kirja tarjoaa siis myös naisnäkökulmasta. Sanakirjat ovat yksi väylä kulttuuriin kiteytyneiden merkitysten tutkimuk-

seen; tällaisesta tutkimuksesta voi mainita esimerkkinä Siiroisen (1988) esityksen Nykysuomen sanakirjan naiskuvasta.

Sanakirjan esimerkkien näkökulma on siis miehinen. Hiipivämmällä tavalla se on myös heteroseksistinen. Tämän ulottuvuuden suhteen tekijät eivät ole olleet varpailaan. Kirjassa on kyllä selitetty asiallisesti homoseksuaalisuuteen liittyviä sanoja, mutta homoseksuaalisuus on kuitenkin jäsentynyt omaksi kohdakseen (ilmeisesti yksi niistä »seksuaalisista erikoisuuksista», jotka on mainittu esipuheessa). Niinpä merkitys on kuvattu homoseksuaalisuuteen liittyväksi ainoastaan silloin, kun se on tavoitettu homoseksuaalisuutta manifestovasta kontekstista. Tämä johtaa joskus aika huvittaviin ristiriitoihin, joista mainitsen yhden esimerkin. Sanakirja määrittelee *peppumiehen* 'mieheksi, joka on erityisen kiinnostunut naisten t. miesten takamuksista', mutta toisaalta *pyllymiehen* 'erityisesti naisten takamuksista seksuaalisesti kiihottuvaksi mieheksi'. Onko nyt niin, että yhdysosan alkuosan valintaan on kiteytynyt myös puheena olevan miehen seksuaalinen orientaatio? Tuskin, vaan kyse on siitä, että merkitys on määritelty vain yhden kontekstin kautta: sanan siis ajatellaan kuvaavan homoja vain jos se on löydetty yhteydestä, jossa se liitetään homoseksuaalisuuteen. Niinpä esimerkiksi *flaksi* on määritelty 'menestykseksi toisen sukupuolen keskuudessa', kun se aivan hyvin voisi olla ylipäättään 'menestys sukupuoli(suhde)asioissa' tms. *Munahaukka* tai *mulkuhaukka* on määritelty 'miehiä ja yhdyntää metsästäväksi naiseksi', kun se aivan yhtä hyvin kuvaisi kyseistä toimintaa harjoittavaa miestäkin.

Tällaisten asioiden suhteen tekijät eivät siis ole olleet valveutuneita, kenties vain sen takia, että eivät ole törmänneet monien sanojen käyttöön homoseksuaalisissa konteksteissa. Hämmäntävää kuitenkin on, että

toimittajat eivät ole valinneet lähteekseen Suomen ainoaa seksuaali- ja sukupuolivähemmistöjen lehteä, SETA-lehteä (nyttämmin Z), joka on ollut esimerkillisen kiinnostunut sanoista ja niiden merkityksistä ja niihin liittyvistä ideologisista painotuksista. Kirja ei siis ole tavoittanut kaikilta osin sitä, miten seksuaali- ja sukupuolivähemmistöihin kuuluvat ihmiset puhuvat toisistaan ja itsestään.

Tiedon lähteet ovat kiinnostavia erityisesti kovin latautuneiden merkitysten kohdalla. Viimeisenä esimerkkinä voi mainita sanat *transvestiitti* ja *transseksuaali*. Kirja määrittelee transvestiitin sellaiseksi ihmiseksi 'jolla on seksuaalis pohjainen tarve käyttää toisen sukupuolen vaatteita'. Transseksuaalisuuden sanotaan olevan sama kuin transvestisuuden. Itse trans-ihmiset eivät kuitenkaan ole tätä mieltä: SETA:n trans-tukipisteen tietojen mukaan transvestiitti on 'henkilö, joka haluaa ajoittain pukeutua vastakkaisen sukupuolen vaatteisiin ja mahdollisesti omaksua osittain vastakkaisen sukupuoliroolin, mutta on tyytyväinen omaan anatomiseen sukupuoleensa', kun taas transseksuaali on 'henkilö, jonka sukupuoli-identiteetti on vastakkainen kuin hänen biologinen sukupuolensa'. Ero merkitysten välillä on siis suuri. Herää kysymys siitä, mistä seksisanakirjan tiedot on hankittu. Kiinnostavaa on, että esimerkiksi Perussanakirjan määritelmät näistä sanoista ovat poliittisesti paljon korrektimpia, sikäli että ne noudattavat trans-yhteisön itse ajamaa linjaa. Tietysti voi kysyä, onko mitään väliä sillä, että sanakirjan määritelmät heittäivät. Seksisanakirjan merkityksen kuvaukset tietenkin kaiuttavat laajempaa yhteiskunnallista epätietoisuutta (tai kriittisemmästä näkökulmasta: välinpitämättömyyttä). Mielestäni tällaiset asiat ovat kuitenkin tärkeitä, varsinkin kun esimerkiksi seksisanakirja itse ottaa yhdeksi tehtäväkseen tiedon välittämisen: tekijät toivovat, että lu-

kijat käyttäisivät kirjaa muun muassa »lisäämään tietojaan seksuaalisuuden todellisuudesta» (s. XII). Tällöin voisi odottaa aktiivisempaa tiedonkeräämisotetta. Seksuaalisuuden tiimoilla ollaan kuitenkin arkojen asioiden äärellä, ja esimerkiksi transseksuaalien on turhauttavaa lukea taas kerran tietoa, joka ei ole oikeaa — transvestiitit eivät halua, että heitä pidetään transseksuaaleina eikä päinvastoin.

LOPUKSI

Seksisanakirja on kuohuttavaa luettavaa, kuten edeltävistä pohdinnoistani huomaa. Kirja viihdyttää, ehkä jotakuta myös kiihdyttää, mutta ennen muuta se pistää kysymään. Jussila ja Länsimäki ovat tehneet suuren urakan kootessaan yhteen suomen kielen yhden alueen sanastoa, joka kiihottaa lukijaansa kysymään monenlaisia kysymyksiä. Sanakirja avaa monenlaisia tutkimuksellisiakin näkymiä. Mietityttävällä tavalla sanakirjaan on kiteytynyt ideologisia painotuksia, joista osasta tekijät ovat tietoisia ja osasta eivät. Kiinnostavaa on, mikä sanakirjan sivuilta esittäytyy ensisijaisena, paradigmaattisena seksuaalisuutena, mikä taas »erikoisuutena».■

MARKKU HAAKANA
*Suomen kielen laitos, PL 3,
 00014 Helsingin yliopisto*
 Sähköposti:
Markku.Haakana@Helsinki.Fi

LÄHTEET

- KOUKKUNEN, KALEVI 1995: Nykysuomen perussanat, perussuomen nykysanat 3. [Suomen kielen perussanakirjan 3. osan arvostelu.] – Virittäjä 99 s. 460–464.
- LÄNSIMÄKI, MAIJA 1995: Kaksinaismoraali kukkii seksisanastossa. – Maija Länsimäki (toim.), Sana kiertää. Kirjoituksia suomen kielestä s. 351–356. Painatuskeskus, Helsinki.
- SIIROINEN, MARI 1988: Aito naisellinen tunteenpurkaus eli Nykysuomen sanakirjan naiskuva. – Lea Laitinen (toim.), Isosuinen nainen s. 41–45. Yliopistopaino, Helsinki.
- VILPPULA, MATTI 1987: Selitinkö oikein? Ajatuksia ja esimerkkejä sanakirjamääritelmistä. Kotimaisten kielten tutkimuskeskuksen julkaisuja 46. Valtion painatuskeskus, Helsinki.